

Pregledni rad

Primljen: 24. veljače 2024.

Prihvaćen: 9. srpnja 2024.

izv. prof. dr. sc. Ivanka Buzov

Sveučilište u Splitu

Filozofski fakultet

ibuzov@ffst.hr

<https://orcid.org/0000-0001-6835-7290>

Darija Ivošević, mag. soc.

Sveučilište u Splitu

Filozofski fakultet

divosevic@ffst.hr

<https://orcid.org/0000-0002-6492-8647>

RAZVOJ LJUDSKOG I DRUŠTVENOG KAPITALA U KONTEKSTU VOLONTERSTVA¹

*„Dok se nitko ne pita zašto netko može preuzeti plaćen posao, mnogi se pitaju zašto bi netko volontirao.“
(Hustinx i sur., 2010, str.15).*

Sažetak: U radu se raspravlja o mogućnostima stjecanja ljudskog i društvenog kapitala sudjelovanjem u volonterskim aktivnostima. Posebno se promatra sa stajališta Bourdieuova poimanja kapitala kada se volonterski sektor shvaća kao društveno polje i smješta u širi društveni kontekst. Osim pojmovnih određenja civilnog društva i volonterstva te ljudskog i društvenog kapitala, daje se pregled temeljnih koncepata i pristupa istraživanju ljudskog i društvenog kapitala te se naglašava učinak volontiranja na njihovo stjecanje. Prilike se volonterstva, osim s cjeloživotnim neformalnim učenjem, povezuju i s informalnim učenjem, koje u svojoj rasprostranjenosti tijekom volonterskih aktivnosti obogaćuje slobodno vrijeme i razvija životne stilove volontera, odnosno njihove kapacitete za život u zajednici. U lepezi dobrobiti za volontere i zajednicu, koje se smještaju unutar razvijanja ljudskog i društvenog kapitala, u radu se naglašava razvijanje kompetencija za zapošljivost, kojoj prethodi poticanje spremnosti za usvajanje znanja i vještina potrebnih društvu znanja, što se volontiranjem razvija.

Ključne riječi: civilno društvo, ishodi volontiranja, obrazovanje, perspektive volonterstva

¹ Ovaj rad predstavlja dio aktivnosti u sklopu projekta Radius V (šifra projekta: UP.04.2.1.06.0038). Projekt je sufinancirala Europska unija iz Europskog socijalnog fonda.

UVOD

Kako se ističe u Europskoj povelji o volonterstvu (Volunteering Charter, 2012), volonterstvo se općenito definira kao neprofitna aktivnost koja se obavlja unutar okvira pružatelja volontiranja ili kroz vlastitu inicijativu volontera, a u sklopu nizanja karaktera volonterskog rada naglašava se da je riječ o aktivnosti koja potiče razvoj ljudskih potencijala kroz poticaj samoorganiziranja ljudi pri rješavanju problema, odnosno koja poboljšava kvalitetu življenja na osnovi razvoja partnerskih odnosa između aktera države blagostanja. Upravo su navedene izdvojene karakteristike volonterstva kontekst u koji postavljamo ovu raspravu kako bismo naglasili njegov doprinos razvoju ljudskog i društvenog kapitala. Što se tiče ljudskog kapitala, tu se prije svega misli na njegovu referiranje prema znanju, vještinama i iskustvu formiranim kroz ulaganje u obrazovanje i izobrazbu (Goldin, 2016). Kada se govori o društvenom kapitalu, polazi se od njegove opće definicije kao međuljudske mreže koja se formira ulaganjem u odnose (Ehsan i sur., 2019). Izvedenica definicije društvenog kapitala naglašava društvene veze pojedinaca i mreže koje one čine kao nešto više od pukog odnosa (Stukas i sur., 2005), kao prostor komunikacije u kojem se volontiranjem neformalno i informalno uči. Nadalje, bit teorije društvenog kapitala odnosi se na povezivanje pojedinaca i izvan nekog specifičnog djelovanja prema nizu suradnika, prijatelja i udaljenijih članova mreže koji dijele povjerenje, reciprocitet i poštovanje zajedničkih normi. Društveni kapital može biti privatno i javno dobro (Putnam i sur., 2003). Navedeni karakteri ukazuju na veliki potencijal stvaranja odnosno širenja društvenog kapitala. Volonterstvo u djelovanju organizacija civilnog društva obuhvaća sve navedene karakteristike te, između ostalog, predstavlja proces stvaranja ljudskog i društvenog kapitala, kao i njihovih mogućih približavanja i razdvajanja u prostoru ovog sektora. Također se u radu nužno prepoznaje prostor koji nije samo direktno povezan sa stjecanjem ljudskog i društvenog kapitala za volontere, već volonterskom radu pripisuje i neke dodane vrijednosti. U tom smislu ima se u vidu posebnost volonterstva kao mreže koja svoje niti plete u brojnim aktivnostima civilnog društva, povezujući i volontere i udruge. Posebice se naglašava poveznica s Bourdieuovim shvaćanjem kapitala, odnosno volonterskog sektora kao društvenog polja u širem društvenom prostoru gdje se odvija društveno djelovanje ili praksa, kako to u najnovijoj raspravi o kapitalu, nejednakosti i volontiranju tumači Eimhjellen (2022).

VOLONTERSTVOM DO LJUDSKOG I DRUŠTVENOG KAPITALA

Među brojnim definicijama volonterstva izdvajamo onu koja navodi da je riječ o složenom fenomenu koji nije jasno ocrtan i obuhvaća širok raspon vrsta aktivnosti, organizacija i sektora, a za istraživače predstavlja izazov pogleda

na „hibridnu mapu za složene fenomene“² (Hustinx i sur., 2010, str. 413). Navođenje ovog pristupa postavljamo upravo sa svrhom naglašavanja širine djelovanja volonterstva, iako, s obzirom na ovu raspravu o značaju razvijanja ljudskog i društvenog kapitala, podrazumijevamo djelovanje organiziranog volontiranja u organizacijama civilnog društva ili njihovim posredovanjem, posebice u odnosu na očekivane ishode volontiranja kojima za stjecanje navedenih kapitala prethode programi za volontiranje kao organizirani odgovor na potrebe zajednice. Volonterstvu se stoga pripisuju karakteristike neobveznog i neplaćenog rada koji se odvija u organiziranom kontekstu i provodi se (i) za dobrobit drugih, društva kao cijele ili određene organizacije (Govaart i sur., 2001, str. 16), uz evidentnu činjenicu da u praksi postoji i neformalno volontiranje.

Općenito, u širokom mapiranju mogućnosti volontiranja razvija se osjećaj odgovornosti i poboljšava život zajednice, s naglašenom intrinzičnom motivacijom za osobni razvoj, rješavanje konkretnih problema i društveni razvoj (Begović, 2006, str. 7–10). U odnosu na suvremeno viđenje volonterstva, Govaart i suradnici (2001) smještaju ga u tri forme djelovanja – uzajamna podrška, davanje usluga i aktivno uključivanje u društvo, u okviru kojih se razvija ljudski i društveni kapital. Ovaj sažeti presjek djelovanja koja pripadaju volonterstvu daje i okvir za definiciju civilnog društva. U tom smislu civilno se društvo, između ostalog, definira kao područje koje obuhvaća institucije, organizacije, mreže i pojedince (i njihove vrednote) koji su smješteni između obitelji, države i tržišta, povezani nizom civilnih pravila koja dijele, a u koje se ljudi dobrovoljno udružuju radi zagovaranja općih interesa (Bežovan, 2003, str. 3). S obzirom na tumačenje kako bi se na volonterstvo moglo gledati i kao na temeljni element civilnog društva (Dekker, 2015, str. 32), u kontekstu ove rasprave tako ga i pozicioniramo.

Uvođenja u rasprave pojmova ljudskog i društvenog kapitala započela su krajem 60-ih godina prošlog stoljeća pod utjecajem teorija o ljudskom razvoju, napuštajući često poistovjećivanje kapitala s njegovom materijaliziranom formom, zanemarujući društvene odnose koji sa nalaze u pozadini svih društvenih procesa, odnosno činjenicu da je sam kapital određena društvena praksa (Afrić, 2009, str. 12). Kapital se pojavljuje u trima temeljnim oblicima:

² U proučavanju volonterstva autori nude integriranu teoriju – hibridni okvir („hibridna teorijska strategija“) koji se temelji na tri identificirana sloja složenosti i pruža inovativan konceptualni sustav navigacije za mapiranje, usporedbu i adekvatniju integraciju postojećih teorija: 1. složenost fenomena volonterstva koji ima propusne granice i obuhvaća širok raspon aktivnosti, organizacija i sektora, 2. različite discipline volontiranju pripisuju različita značenja i funkcije i 3. postojeći teorijski prikazi pristrani su prema prikriivanju „zakona volontiranja“ i imaju snažan empirijski višak, a „dobra teorija“, kako ističu, višedimenzionalna je i traži uključivanje drugih pogleda na teoriju (Hustinx i sur., 2010, str. 411), odnosno prihvaćanje sugestije da su mnoge od najboljih teorija hibridi (DiMaggio, 1995, str. 392).

„kao ekonomski kapital koji se može pretvoriti u novac i institucionalizirani u obliku vlasničkih prava, kao kulturni kapital institucionaliziran u obliku obrazovnih kvalifikacija i kao društveni kapital sastavljen od društvenih obveza (povezanosti)“ (Bourdieu, 1986, str. 281). Za potrebe naše rasprave osobito je značajno promatrati procese i učinke te nastojanja i djelovanja za razvijanjem individualnog (ljudskog) kapitala koji se pojavljuje kao stečevina društvenog povezivanja, a njegovo vlasništvo tako dijele i pojedinac i društvo. Naime, upravo je Coleman u navedenim kapitalima prepoznao aspekt javnog dobra jer koristi svima i stvara se unutar svih društvenih struktura u kojima ti oblici funkcioniraju kao kapital društvenih odnosa (Coleman 1988, str. 116). Tako se ono uvelike odnosi i na dobrovoljni rad, odnosno volonterstvo definirano kao dugoročno, prosocijalno ponašanje za dobrobit drugih (stranaca) i javlja se u organiziranom okruženju, s višestrukim dobrobitima za korisnike i zajednicu, a volonteri su intrinzično nagrađeni osjećajem pomaganja drugima te imaju priliku za razvijanje i usavršavanje raznih vještina (Snyder i Omoto, 2009, prema Juzbašić i Vukasović, 2015). Postavljati volonterstvo u kontekst ljudskog i društvenog kapitala podrazumijeva promatrati ga kao prostor djelovanja i učenja koja nužno vode bavljenju njegovim učincima ili posljedicama, ali i iskustvima, odnosno stjecanju ovih kapitala i njihove razmjene u zajednici. Stoga se stjecanje društvenog kapitala može definirati kao proces koji se odvija između pojedinaca, grupa, zajednica i organizacija koje potencijalno utječu na obostranu društvenu korist (Guenther i Falk, 2000, str. 67). Osim toga, ova vrsta kapitala ima potencijal stalnog obnavljanja održavajući život udruge i komunalne prakse (Trenz, 2011). Svi se navedeni aspekti pripisuju procesu razvijanja i ljudskog i socijalnog kapitala u području volonterstva.

U odnosu na sociodemografska obilježja volontera u istraživanja se uključuju brojne karakteristike kao što su rod, rasa, obrazovanje, socijalni status i prihodi, a kada je riječ o konsekvencama, ističu se dimenzije socioekonomske dobrobiti volontiranja za pojedinca i zajednicu (Wilson, 2012). Kada se volonterstvo i njegovi ishodi postavljaju u kontekst stvaranja ljudskog kapitala, nezaobilazna je poveznica s obrazovanjem, za što se, između ostaloga, upotrebljava teza ekonomista Beckera i Shultza prema kojoj se pojedinci obrazuju kako bi sebi priskrbili što više ekonomske koristi (Šuljug, 2009, str. 55), a u suvremenom društvu znanja snažno se povezuje s ulaganjem u obrazovanje i sudjelovanjem u cjeloživotnom učenju.

U pojmovnom određenju načela teorije kapitala – zalihe vještina i produktivnog znanja utjelovljene u ljudima – prvo je proširio na ljudski kapital Becker, dok je kulturni i društveni kapital konceptualizirao i promovirao Bourdieu dajući mu sadržaj sastavljen od društvenih veza, a Coleman je svim navedenim vrstama kapitala označio aspekt javnog dobra, što znači da koriste svima koji su dio društvene strukture u kojoj ti oblici kapitala funkcioniraju (Enjolras, 2021, str. 1191). Sažetijim detektiranjem premisa volonterskog

rada kaže se da se ono temelji na: 1. produktivnom radu koji zahtijeva ljudski kapital, 2. kolektivnom ponašanju koje zahtijeva društveni kapital i 3. etički vođenom radu koji zahtijeva kulturni kapital (Wilson i Musick, 1997). Ono što se, također, istražuje i naglašava različiti su društveni konteksti u odnosu na mogućnosti stvaranja društvenog kapitala, odnosno uvjeti za formalno ili neformalno volontiranje te tradicija, stupanj razvijenosti, obrasci ponašanja i socijalizacije u zajednici, društvene navike, norme, vrijednosti, s posebnim osvrtima na zemlje u tranziciji (Barić i Dobrić, 2012; Damian, 2018; Deacon i Stubbs, 2007; Enjorlas, 2021; Gil-Lacruz i Marcuello-Servos, 2013; Putnam i sur., 2003; Salamon, i Anheier, 1998; Štulhofer, 2003; Tomić-Koludrović, 2007; Tonković i sur., 2023; Wu i sur., 2018). Posebice se ističe istraživanje Benensona i Stagga (2016) u kojem se ispituju četiri nefinancijske imovine – društveni kapital, ljudski kapital, kulturni kapital i politički kapital – gdje se ilustrira kako pristup temeljen na imovini nudi priliku za istraživanje načina na koje pojedinci s niskim primanjima mogu izgraditi i iskoristiti imovinu kroz volontiranje. Na temelju ovih iskustava zaključuje se da društveni kapital – pored ekonomskog i ljudskog (kao oblika individualnog) kapitala, kao i kontekstualnih značajki u ekonomskom, političkom, kulturnom i društvenom području koje se odnose na različitu institucionalnu skrb države i režim civilnog društva – može uvjetovati pojedinčevu sposobnost za uključivanje u volontiranje (Enjorlas, 2021, str. 1192). Karakter volontiranja tako se ponajviše smješta u odnosu na sociokulturne uvjete za volontiranje i izbor volonterstva, odnosno motivacije za volontiranjem, što se propituje unutar sektora civilnog društva koje se pozicionira kao ključna poluga razvoja društvenog kapitala (Štulhofer, 2005).

U odnosu na mogućnost stjecanja ljudskog kapitala, volonteri se smatraju okosnicom društva, kako je to naglasio bivši tajnik Ujedinjenih naroda u govoru na 54. godišnjoj konferenciji Odjela za informiranje javnosti i nevladinih organizacija 2001. godine (Annan, 2001) povodom Međunarodne godine volontera (International Year of Volunteers). Nekoliko je godina kasnije, govoreći o globalno dogovorenim ciljevima koji se bore s mnoštvom socioekonomskih bolesti, naglasio kako se na volonterstvo sve više gleda kao na pomoć u napretku društava prema postizanju Milenijskih razvojnih ciljeva (Millenium Development Goals) (Annan, 2005). Upravo se u ovim izrekama jasno prepoznaje snaga ljudi, odnosno ljudskog kapitala, koji dobrovoljnim radom, ponekad neprimijećeno, u sektoru civilnih akcija i inicijativa djeluju u korist zajednice. Ljudski kapital nerazdvojiv je od osoba, a predstavlja sve vještine i sve fizičke karakteristike koje posjeduje neka osoba kao što su investicije u zdravlje, snagu i izdržljivost ili investicije u vještine i edukaciju, poput stjecanja kompetencija koje se mogu promatrati kao izgradnja ljudskog ili individualnog kapitala, a najčešće se operacionaliziraju kroz 1. individualno

znanje, 2. postignuti nivo formalnog obrazovanja u zajednici i 3. postignuti nivo kompetencija ili individualnih vještina (Afrić, 2009, str. 18).

Ovdje se fokusiramo na učinke u stjecanju ljudskog kapitala kroz obrazovanje, izobrazbu i druge vrste volonterskog angažiranja koje, između ostalog, omogućava i građanski angažman, uključujući organizirani civilni sektor te predstavljaju „najvažniju investiciju u ljudski kapital“ (Becker, 1993, str. 18). Poticanje ovakvoga ulaganja u ljudski kapital pojedinca očituje se u volonterskom iskustvu i stečenim kompetencijama koje mogu pomoći pojedincima da pronađu posao, a javni, privatni i neprofitni sektori nalaze i dodatni poticaj za podršku volonterskom radu kroz mogućnosti izmjene postojećih sustava vezanih uz zapošljavanje (Benenson i Stagg, 2015). Ovakav ciklus koji zaokružuje početak građanskog angažmana i razvijanje ljudskog kapitala pojedinaca s ishodima u stjecanju znanja, vještina i kompetencija za zapošljivost i stalni impuls za vlastitim razvojem predstavlja jednu od značajnih putanja u djelovanju i razvijanju svakog volontera.

Općenito se smatra kako je pojam civilno društvo u uskoj vezi s pojmom društvenog kapitala, kao i da društveni kapital predstavlja osnovu civilnog društva neke države (Barić i Dobrić, 2012, str. 887). Također ga poveznica s djelovanjem u neprofitnim organizacijama, odnosno udrugama, definira kroz dvije perspektive, a odnose se na to: da je društveni kapital povjerenje, norme i uključenost u udruge koji čine široki pokazatelj građanskog zdravlja (kognitivni društveni kapital) te da je društveni kapital povezan s resursima (kao što su informacije, ideje, potpora) dobivenima na temelju odnosa i mreža s drugima (Bixler i Springer, 2018, str. 2). Upravo se na umrežavanju projicira daljnji razvoj koncepta društvenog kapitala za neprofitne organizacije, gdje se osim pojedinaca povezanih s organizacijama razvijaju trajne mreže temeljene na povjerenju, tj. povezivanje organizacijskog društvenog kapitala, što pridonosi učenju i jačanju trećeg sektora (Schneider, 2009, str. 209). Drugim riječima, među pokazateljima ljudskog kapitala jest obrazovanje, odnosno ishodi učenja, a društvenog kapitala učestalost kontakata s prijateljima i drugima, nepoznatima, u zajednici (Enjolras, 2021, str. 1203). U tom se smislu može, kako je već istaknuto, izvući jasna slika doprinosa volonterstva ljudskom kapitalu. Paralelno, osim ljudskoga kapitala riječ je o, kako je već istaknuto, prostoru unutar volonterstva koje doprinosi društvenom kapitalu, što se također može povezati s prilikama i izazovima za nastavak obrazovanja ili izobrazbe.

Od ljudskog kapitala očekuje se da povećća dobrotvorno davanje, odražava sposobnost davanja jer, kao i financijski, pripada individui i mjeri se obrazovnim postignućem, što su potvrdila i istraživanja (Day i Devlin, 1998; Enjolras, 2021; Wang i Graddy, 2008). S druge strane, udružen s društvenim kapitalom kod pojedinaca povećava šanse za dobivanje poslova (Lin, 2001). Stoga volonterstvo dobiva obilježja prostora djelovanja u kojem se isprepleću mogućnosti za stjecanje ljudskog i društvenog kapitala, a koje se prepoznaju u raznim područjima angažmana pojedinaca koja komuniciraju s potrebama

zajednice i samih volontera. Posebice se pojavljuju u angažiranju mladih u volonterstvu, kako zbog potreba u njihovoj životnoj dobi za samoobrazovanjem, tako i zbog potreba društva na koje mladi mogu odgovoriti. Tako se u potrebama i vrijednostima koje sadrži i izgrađuje volonterstvo prepoznaje i vitalizam civilnog društva, a koji se velikim dijelom izražava razinama organiziranog volonterstva.

PERSPEKTIVE VOLONTERSTVA – ULAGANJA U BUDUĆNOST

Volonterski rad kao ulaganje u ljudski kapital osobito je od značaja i izazovan za istraživanje kada je riječ o mladima kao volonterima, i to prije svega u stjecanju ljudskog kapitala kroz obrazovanje i izobrazbu u volonterskim programima, kao i paralelno društvenog. U kontekstu potencijalne dobiti ističe se studija Beckera (1993), u kojem autor obrazlaže utjecaj ulaganja u ljudski kapital na potencijalnu zaradu i psihički prihod pojedinca, a istraživanjem pokazuje da su ekonomske zarade u pozitivnoj korelaciji s obrazovanjem i razinom vještina, kao i potvrđenu obrnutu korelaciju između obrazovanja i zaposlenosti. To da volonterski rad može poslužiti za poboljšanje budućih izgleda za zapošljavanje ogleda se i u činjenici da većina volontera navodi razloge volontiranja poput profesionalnog usavršavanja ili značajne dodane vrijednosti pri traženju posla³ (Day i Devlin, 1998; Europski portal, 2021; Greve i sur., 2010). Dakle, nije riječ samo o mogućnostima za povećanjem budućih prihoda, već i o isplativosti koja se projicira kao ulaganje u ljudski kapital koji nužno poboljšava kvalitetu života pojedinaca i zajednice. Kroz organizirano volonterstvo, osim sudjelovanja u direktnim programskim aktivnostima u nekom području, dobiva se dionica znanja i vještina iz područja volonterskog menadžmenta, kao i niz drugih izobrazbi koje se volonterima nude. Riječ je o dijelu organiziranih i definiranih programskih aktivnosti za volontere u području djelovanja organizacija koje angažiraju volontere, kao što su brojni projekti u području djelovanja civilnog društva. To mogu biti izobrazbe koje se odnose na konkretan i planiran volonterski rad ili volonterski doprinos projektnim aktivnostima, koje uključuju planirane programe izobrazbe, često i kao vrsta naknade volonterima za vrijeme provedeno u neplaćenom radu. Ovakve stavke u praksi nerijetko predstavljaju financijsko sudjelovanje organizacije u proračunu projekta kroz dijeljenje troškova donatora i lokalne zajednice. Programi koji pružaju ovakve mogućnosti neformalnog obrazovanja usmjereni su, primjerice, na razvijanje komunikacijskih i organizacijskih vještina i socijalne infrastrukture, što volonterskim iskustvima često pridodaje kompetencije za dobivanje plaćenih

³ Prema *Europassu*, volonterske aktivnosti, plaćeno ili neplaćeno stažiranje ili pripravništvo trebalo bi uvrstiti u odjeljak „Radno iskustvo”. Kompetencije koje se steknu prilikom volontiranja mogu se upisati u odjeljak „Osobne vještine”, kao što je već prisutna praksa (Europski portal za mlade, 2021).

poslova u budućnosti. Zbog toga je, između ostalog, kao jedan od ključnih elemenata u strategiji razvoja cjeloživotnog učenja u Europskoj uniji istaknuta važnost i relevantnost neformalnog i informalnog učenja kroz volonterski rad (Council Recommendation, 2018, Proposal 17)⁴. Upravo se u ovom kontekstu ističe i uloga neprofitnih organizacija u društvu gdje se brojne rasprave usredotočuju na ekonomsku ulogu neprofitnih organizacija s fokusom na doprinos bruto društvenom prihodu (Foster i sur., 2003, str. 2). Tako se stvara model ljudskog kapitala kao prirodan okvir za proučavanje povrata ulaganja u volontiranje, koji potvrđuje da je glavna determinanta zarade u bilo kojem trenutku zaliha ljudskog kapitala, koja je opet funkcija obrazovanja (Day i Devlin, 1998). Nadalje, prepoznaje se značaj karaktera društvenog kapitala povezan s izgradnjom socijalnog povjerenja koje se, umreženim komuniciranjem unutar volonterstva, stvara i znanjima o drugima, odnosno obrazovanjem. To je upravo na tragu definicije Putnama (1995, str. 68) koja prepoznaje kako se društveni kapital sastoji od onih značajki društvenog života (mreža, normi i povjerenja) koje omogućuju sudionicima da djeluju zajedno učinkovitije kako bi slijedili zajedničke ciljeve. Stoga se društveni kapital može smatrati i nenamjernom kolektivnom dobrobiti volonterskog udruživanja (Dekker, 2015).

Primijećeno je kako ovakvi karakteri i očekivanja od volonterstvom stečenih ljudskog i društvenog kapitala nisu bili prepoznati ni vidljivi u postkomunističkim tranzicijskim zemljama, kao i činjenica da su u ovim zemljama bile relativno niske stope društvene nejednakosti, a bilježe i nižu motiviranost za organiziranim dobrovoljnim radom⁵. Ipak, tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća, u vrijeme početne tranzicije i poslijeratnog razdoblja, kada u Hrvatskoj počinje intenzivniji razvoj civilnog društva i organiziranog volonterstva, osnivaju se volonterski centri (Kezić, 2024, str. 103), kao institucijski oblici volontiranja.⁶ Dulje se vrijeme, međutim, nije prepoznavala prilika za sudjelovanjem u formalnom i neformalnom cjeloživotnom

⁴ Radi se o naglašavanju neformalnog i informalnog učenja koje, kako se ističe u ovom dokumentu, igra važnu ulogu u podržavanju bitnih međuljudskih, komunikacijskih i kognitivnih vještina kao što su: kritičko mišljenje, analitičke vještine, kreativnost, rješavanje problema i otpornosti koji mladima, između ostalog, olakšavaju prijelaz u odraslu dob, aktivno građanstvo i radni život.

⁵ U većini postkomunističkih zemalja stope društvene nejednakosti relativno su niske, ali nedostaje socijalnog povjerenja kao rezultat desetljeća diktature, što objašnjava niske stope volontera (Enjolras, 2021).

⁶ Volonterski centar Zagreb, osnovan 1997., nastao je u okviru Antiratne kampanje Hrvatske, a nakon toga uslijedilo je osnivanje centara i u drugim gradovima.

obrazovanju,⁷ a upravo je volonterstvo jedno od ključnih sektora za stjecanje cjeloživotnih obrazovnih postignuća kao značajnog dijela ljudskog kapitala. To naglašava i definicija prema kojoj je „neformalno obrazovanje tip obrazovnog procesa koji podrazumijeva izvaninstitucijske obrazovne aktivnosti kojima se stječu određena znanja i vještine, a sudjelovanje je u takvim aktivnostima dobrovoljno (Kuka, 2011, str. 198). Isticanje dobrovoljnosti ga usko veže uz organizacije civilnog društva, a u tom kontekstu se može odvijati i informalno učenje kao slučajno ili spontano stjecanje znanja. Ono se može otkriti u neispunjenim potencijalima formalnog i neformalnog obrazovanja, a temeljene odrednice su mu, osim dobrovoljnosti, i doživotnost i intrinzična motiviranost (Lazić i Saveski, 2012, str. 136).

Budući da su i neformalni i informalni putevi stjecanja znanja i vještina kao dijelovi cjeloživotnog obrazovanja inkorporirani u volonterstvu, ono se često preporučuje i nudi mladima kao perspektiva koja pomaže u snalaženju i spremnosti za prilagodbu društvu znanja u kojem živimo, osobito zbog evidentnog dobitka od volontiranja kroz pripadanje društvenoj organizaciji i mogućnosti korištenja mreža, normi i povjerenja koji olakšavaju koordinaciju i suradnju na obostranu korist, jer društveni kapital koristi ulaganjima u fizički i ljudski kapital (Putnam, 1993, str. 36). Što se tiče prednosti društvenoga umrežavanja, navedeno se posebice odnosi i na još jednu vrstu učenja (osim formalnog i neformalnog), a to je već spomenuto – informalno, čije prisustvo raste volontiranjem kao dio obogaćivanja životnih iskustava. Ona se također usmjeravaju povećanju motivacije za obrazovanim postignućima, za što se odavno smatra da je više od znanja o predmetu učenja. To, drugim riječima, podrazumijeva bogatiju svakodnevicu, sadržajnije slobodno vrijeme i razvijanje bogatijih životnih stilova i suživota u zajednici, posebice za mlade. Ovo su ujedno i mogući ishodi participiranja u organizacijama civilnog društva. Tako se zaključuje i da ove organizacije ne povezuju samo pojedince istih i sličnih interesa, već imaju potencijal povezati i razne društvene grupe putem članstva u više organizacija te tako omogućiti pojedincima stvaranje veza koje pojačavaju širenje socijalnog povjerenja (Gvozdanović, 2015), što je očekivana zajednička vrijednost i volonterstva. Socijalno povjerenje, nadalje,

⁷ Niske razine sudjelovanja odraslih građana Hrvatske u cjeloživotnom obrazovanju ističu se u brojnim dokumentima, između ostalog u Izvještaju za Hrvatsku o ocjeni napretka u provedbi strukturnih reformi te sprječavanju i uklanjanju makroekonomskih neravnoteža i rezultatima detaljnih preispitivanja u skladu s Uredbom (EU) br. 1176/2011 (*European Semester Country Report Croatia 2020*), kao i u Preporuci Vijeća o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje Europske komisije iz 2008. godine. Također se u posljednjem Strateškom okviru za promicanje cjeloživotnog učenja u Republici Hrvatskoj 2017. – 2022. iznosi podatak od svega 3,2 % odraslih osoba koje su u 2016. sudjelovale u obrazovanju i osposobljavanju, a u 2022. sudjelovanje je naraslo na 4,4 %, dok je prosjek u cijeloj Europskoj uniji bio 11,9 %, prema podacima Eurostata.

nužno proizvodi „povjerenje u institucije” koje se smatra glavnim generatorom društvenog kapitala (Barić i Dobrić, 2012, str. 888).

Perspektiva volontiranja, u kontekstu rasprava o društvenom kapitalu mladih, posebice se razmatra u odnosu na mogućnosti njegova vezivanja i premošćivanja (*bonding and bridging*), prema građanskoj i političkoj participaciji, odnosno političkom kapitalu, posebice kada se zna da su, na primjer, stope volontiranja mladih više od njihove izlaznosti na izbore (Nunn, 2020, str. 125). Vezujući društveni kapital opisuje se kroz postojanje jakih odnosa koji se razvijaju između ljudi sličnog porijekla i interesa (obično uključuju obitelj i prijatelje), a premošćujući je rezultat umrežavanja, povezuje ljude preko rascjepa koji obično dijeli društvo (kao što je rasa, klasa ili religija) te su upravo udruge ‘most’ između zajednica, grupa ili organizacija (Claridge, 2018, str. 3), tj. one koje premošćuju. Putnam smatra da premošćujući oblik društvenog kapitala funkcionira kao društveno mazivo, djeluje kao socijalna poluga i ključan je za društveno napredovanje (Putnam, 2000). U novijem istraživanju o ulozi vrijednosti i političke participacije u objašnjenju volonterske motivacije na uzorku mladih volontera iz cijele Hrvatske indeks političke participacije nije se pokazao relevantnim čimbenikom u objašnjavanju volonterske motivacije, dok se motiv društvenih odnosa pokazao značajnim (Tonković i sur., 2023, str. 389-390). U tom smislu godinama se nije ništa značajno promijenilo jer su i dvadesetak godina ranije volonteri najmanje sudjelovali u aktivnostima koji su bili vezani za participaciju u politici ili rad za političku stranku (Ledić, 2007). Jednako je iz perspektive volonterstva zanimljiv rezultat istraživanja o motivima za volontiranje koji se povezuje s karijernim namjerama, a koji je posebno izražen kod mladih (Juzbašić i Vukasović Hlupić, 2015, str. 292). Također, izdvajaju se istraživanja o volontiranju studenata, gdje se ističe povezanost volonterskih aktivnosti s područjem studiranja u smjeru osnaživanja kompetencija za zapošljivost i općenito rad u struci (Kotlar i sur., 2016). To se naprimjer odnosi i na studentsko volonterstvo budućih odgajatelja i učitelja, koji razvijaju svoje životne vještine i profesionalna znanja i vještine u radu s djecom i mladima s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama (Skočić i sur., 2011), kao i na volontiranje srednjoškolaca kojima aktivno djelovanje u školskoj i lokalnoj zajednici omogućuje razvijanje njihovih potencijala i kompetencija. (Malogorski, 2019).

Sagledavajući ove osnovne karaktere društvenog kapitala iz perspektive njegovih prepoznatljivih karakteristika, kroz njemu imanentne procese vezivanja unutar grupe i premošćivanja prema drugim grupama, otkrivaju se i šire ključni procesi unutar volonterstva koji mogu predstavljati snažne impulse povezivanja u zajednici. To se jednako može odnositi i na pojave volonterskih aktivnosti na individualnoj osnovi (jedan na jedan). Riječ je o volontiranju, ne putem grupa, kao prevladavajućem obliku među siromašnim i marginaliziranim stanovništvom i o potrebi da se pristup tzv. „trećeg (nevladinog/civilnog)

sektora“ nadopuni i „četvrtim sektorom“ koji se, za razliku od formalnih volonterskih grupa, samoorganizira (Williams, 2002). Ovaj istraživački izazov također doprinosi navedenoj potrebi za mapiranjem povećane fragmentacije istraživanja o volonterstvu koje četvrtim sektorom dobiva još jedan prostor kao mogućnost za razvijanje ljudskog i društvenog kapitala. To se prije svega odnosi na činjenicu da je suvremeni volonterski rad otvoreniji, odnosno nije vezan samo za udruge i uslužne institucije socijalne države. Pružajući nove temelje za volontiranje kroz prilike za razvoj izvan institucionalnog građanskog angažmana, traži se redefiniranje sustava volontiranja koji uključuje aktivno članstvo i građanstvo (Dekker, 2015, str. 47).

U okviru toga nezanemariv je izazov za istraživanja i postavljanje pitanja koja se odnose na pronalaženje obrazaca nejednakosti u područjima i praksama volontiranja, odnosno nejednakih šansi za stjecanje ljudskog i socijalnog kapitala kroz volonterstvo u odnosu na to tko, koliko i gdje volontira (Chambre i Einolf, 2011; Eimhjellen, 2022), osobito u kontekstu mogućnosti lakšeg premošćivanja, odnosno iskoraka iz (samo) vezujućeg karaktera društvenog kapitala kada se ograničava stvaranje mreža izvan izoliranih grupa poznatih samo pojedincima koji ih čine. Time se ograničava razvijanje značajnog karaktera premošćujućeg oblika društvenog kapitala koji širim umrežavanjem otvara prilike za razvijanjem novih životnih stilova, što je značajno za spomenute socijalno izolirane skupine volontera. Jednako se u ovim uvjetima postavlja pitanje o mogućoj ograničenosti razvijanja ljudskog kapitala, u kontekstu o kojem je u ovom radu raspravljano. Upravo se nadilaženje ovog ograničenja otvara kao jedan od značajnih izazova u vezi s perspektivom volonterstva za razvijanje ljudskog i socijalnog kapitala. U tom se smislu unutar praćenja razvoja i istraživanja volonterstva otvaraju pitanja o nerealiziranosti prilike za stvaranjem premošćujućeg društvenog kapitala, odnosno moćne volonterske razmjene u kojoj se evidentira recipročna priroda volonterskog iskustva (Nunn, 2000).

ZAKLJUČAK

Mogućnosti stjecanja ljudskog i društvenog kapitala, u lepezi dobrobiti za volontere i zajednicu, očituju se u nekoliko ključnih ishoda ili kompetencija. Otvaranjem prostora za neformalnim i informalnim učenjem kroz volonterstvo, odnosno povećanjem obrazovnih postignuća, razvijaju se kompetencije za zapošljivost kao konkretnoj koristi, kao i prostora neograničenih mogućnosti sudjelovanja u cjeloživotnom obrazovanju. Međutim, ne možemo promicati ni promatrati volonterstvo i razvijanje ljudskog kapitala samo u kontekstu osiguravanja perspektive nečije zapošljivosti, poboljšanja profesionalne karijere ili općenito povećane razine uvjeta socijalne sigurnosti. Ono što se jednako prepoznaje prilike su i procesi koji prate volonterstvo, a odnose se

prije svega na njegov potencijal za okupljanjem zajednice i premošćivanjem društvenih podjela. U ovom se kontekstu ističe evidentna činjenica da razvijanje primjerice društvenog kapitala u obliku normi uzajamnosti i mreže građanskog angažmana olakšava suradnju u društvu (Putnam, 2003, str. 197). S tim u vezi je od posebnog značaja volonterstvo mladih, što se odnosi na aktivno djelovanje u lokalnoj zajednici koje se tiče niza kompetencija koje nisu samo usmjerene profesionalnoj karijeri kao učinku ljudskog kapitala već i na motivaciju volontera za razvijanjem društvenih odnosa, tj. društvenog kapitala. Perspektive volonterstva i njegovih učinaka na stjecanje ljudskog i društvenog kapitala izazovne su po pitanju volonterstva mladih i za stjecanje kompetencija i vještina za političku participaciju, koja je kao izraz građanskog aktivizma naglašeno manjkava. U tom segmentu, koji obilježava usmjeravanje stečevina ljudskog i društvenog kapitala prema stvaranju političkog kapitala, i u Hrvatskoj i u svijetu, nedostaje motivacije za vezivanjem i premošćivanjem društvenog kapitala, tj. razvijanjem snažnijih veza među zainteresiranim skupinama kod mladih. Tu se prije svega misli na zainteresiranost i motiviranost mladih da naprimjer, stečene odnose i mreže dobrovoljnim radom u zajednici kanaliziraju prema snažnijem povezivanju nadilazeći društvene podjele kako bi nadogradili učinke volonterstva kroz političku participaciju, radeći za vlastiti i napredak zajednice. U tom smislu Nunn (2000) smatra da ostaje izazov za poboljšanjem sustava podrške i produbljivanja volonterskog iskustva, odnosno usmjeravanja i poticanja volontera kako bi se osigurala stalna uzlazna putanja razvoja društvenog kapitala.

LITERATURA

- Afrić, V. (2009). O ljudskom kapitalu. U A. Leburić, V. Afrić i Z. Šuljug-Vučica, *Ljudski kapital kao razvojni faktor: rezultati sociološkog istraživanja u Hrvatskoj* (str.11–45). Redak.
- Barić S. i Dobrić D. (2012). Europeizacija civilnog društva u RH: shvaćanje socijalnog kapitala ozbiljno? *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 33(2), 883–916. <https://hrcak.srce.hr/file/158135>
- Becker G. S. (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education* (3rd ed.). University of Chicago Press. (Original work published 1963) <https://www.nber.org/books-and-chapters/human-capital-theoretical-and-empirical-analysis-special-reference-education-third-edition>
- Begović, H. (2006). *O volontiranju i volonterima/kama*. Volonterski centar
- Benenson, J. i Stagg, A. (2016). An Asset-Based Approach to Volunteering: Exploring Benefits for Low-Income Volunteers. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 45(1), 131S–149S. <https://doi.org/10.1177/0899764015604739>
- Bežovan, G. (2003). Zakonski, politički i kulturni okvir za razvoj civilnog društva u Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku*, 10(1), 23–44. <https://hrcak.srce.hr/file/47567>
- Bixler, R. P. i Springer, D. W. (2018). Nonprofit Social Capital as an Indicator of a Healthy Nonprofit Sector. *Nonprofit Policy Forum*, 9(3), 1–8. doi:10.1515/npf-2018-0017
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. U J. G. Richardson (ur.), *Handbook of theory and research for the sociology of education*, Greenwood Press (str. 280–291) <https://www.socialcapitalgateway.org/sites/socialcapitalgateway.org/files/data/paper/2016/10/18/rbasicsbourdieu1986-theformsofcapital.pdf>
- Chambré, S. i Einolf, J. C. (2011). Who Volunteers? Constructing a Hybrid Theory, *Working paper*. Bepress. https://works.bepress.com/christopher_einolf/11/
- Claridge, T. (2018). Functions of social capital – bonding, bridging, linking. *Social Capital Research*, pp. 1–7. <https://zenodo.org/records/7993853>
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120. <https://www.jstor.org/stable/2780243>
- Damian, E. (2018). Formal volunteering in Europe: Evidence across nations and time. *Cross-Cultural Research*, 53(4), 1-25. <https://doi.org/10.1177/1069397118802228>.
- Day, K. i Devlin R. A. (1998). The payoff to work without pay: volunteer work as investment in human capital. *The Canadian Journal of Economics / Revue canadienne d'Economique*, 31(5), 1179-1191. <https://doi.org/10.2307/136465>
- Deacon, B. i Stubbs P. (ur.) (2007). *Social Policy and International Interventions in South East Europe*. Edward Elgar Publishing.
- Dekker, P. (2015). On the prospects of volunteering in civil society. *Voluntary Action - The Journal of the Institute for Volunteering Research*, 4/3(Summer), 31–48. https://www.researchgate.net/publication/254836383_On_the_prospects_of_volunteering_in_civil_society

- DiMaggio, J. P. (1995). Comments on „What Theory is Not“. *Administrative Science Quarterly*, 40(3), 391–397. <https://doi.org/10.2307/2393790>
- Eimhjellen, I. (2022). Capital, Inequality, and Volunteering. A Bourdieusian Perspective. *Voluntas, International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 34, 654–669. <https://doi.org/10.1007/s11266-022-00501-7>
- Enjolras, B. (2021). Explaining the Varieties of Volunteering in Europe: A Capability Approach. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 32, 1187–1212. <https://doi.org/10.1007/s11266-021-00347-5>
- Ehsan, A., Klaas, S. H., Bastianen, A. i Spini, D. (2019). Social capital and health: A systematic review of systematic review. *SSH-Population Health*, 8, 1–18. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2019.10042>
- Forčić, G. (2007) *Volonterstvo i razvoj zajednice - sudjelovanje građana u inicijativama u zajednici*. Udruga za razvoj civilnog društva SMART.
- Foster, M., Meinhard, G. A. i Beger I. (2003). *The Role of Social Capital: Bridging, Bonding or Both?*. Working paper Series Volume 1. *Centre for Voluntary Sector Studies*, Ryerson University. DOI:10.32920/ryerson.14638890
- Gil-Lacruz, A. I., i Marcuello-Servos, C. (2013). Voluntary work in Europe: Comparative analysis among countries and welfare systems. *Social Indicators Research*, 114, 371–382. doi:10.1007/s11205-012-0150-5
- Goldin, C. (2016). Human Capital. U C. Diebolt i M. Hauptert (ur.). *Handbook of Cliometrics* (str. 55–86). Springer. doi:10.1007/978-3-642-40406-1_23
- Govaart, M., van Daal, H.J., Munz, A. i Keesom, J. (ur.) (2001). *Volunteering worldwide*. International Centre Nederlands Institut voor Zorg en Welzijn (NIZW).
- Greve, A., Benassi, M. i Sti, A. D. (2010). Exploring the contributions of human and social capital to productivity. *International Review of Sociology*, 20(1), 35-58. doi:10.1080/03906701003643261
- Guenther, C. J. i Falk, I. (2000). *Measuring trust and community capacity social capital for the common good*. University of Tasmania. https://www.researchgate.net/publication/246795895_Measuring_trust_and_community_capacity_Social_capital_for_the_common_good
- Gvoždanović, A. (2015). Izvori socijalnog povjerenja studenata u Hrvatskoj. U V. Ilišin, A. Gvoždanović i D. Potočnik (ur.), *Demokratski potencijali mladih* (str. 65-91). Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo i Institut za društvena istraživanja. https://www.researchgate.net/publication/285404146_Izvori_socijalnog_povjerenja_studenata_u_Hrvatskoj
- Hustinx L., Cnaan R. i Handy F. (2010). Navigating theories of volunteering: A hybrid map for a complex phenomenon, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 40(4), 410–434. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.2010.00439.x>
- Juzbašić, M. i Vukasović Hlupić, T. (2015). Osobine ličnosti i motivi za volontiranje. *Psiholgijske teme*, 24(2), 279-304. <https://hrcak.srce.hr/142132>
- Kezić, V. (2024). Kratak pregled povijesti volontiranja u Hrvatskoj. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, 17(18), 97–111. <https://hrcak.srce.hr/file/142132>

- Kotlar, V., Milanja, I., Jakšić, K. i Bionda, M. (2016). Stavovi o volontiranju i vrednovanju volonterskog rada studenata Sveučilišta u Zadru. *Magistra Iadertina*, 11(1), 104–130. <https://hrcak.srce.hr/177647>
- Kuka, E. (2011). Koncept neformalnog obrazovanja. *Život i škola*, 27(1), 197-203. <https://hrcak.srce.hr/84270>
- Lazić, S. i Saveski, Z. (2012). Savjetovalište za obitelj kao put do kvalitetnog roditeljstva u kontekstu informalnoga i neformalnoga obrazovanja. *Život i škola*, 61(1), 135–142. <https://hrcak.srce.hr/152319>
- Ledić, J. (2007). *Zašto (ne) volontiramo? – Stavovi javnosti o volonterstvu*. Academy for Educational Development (AED).
- Lin, N. (2001). *Social capital: A theory of social structure and action*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815447>
- Malogorski, O. (2019). Volontiranje u srednjoj školi. *Bjelovarski učitelj*, 24(1–3), 27–36. <https://hrcak.srce.hr/clanak/396336>
- Nunn, M., (2000). Building the Bridge from Episodic Volunteerism to Social Capital. *The Fletcher Forum of World Affairs*, 24(2), 115–127. <http://hdl.handle.net/10427/76875>
- Putnam, R. D., Leonardi, R. i Nanetti, R. Y. (2003). *Kako demokraciju učiniti djelotvornom: civilne tradicije u modernoj Italiji*. Fakultet političkih znanosti.
- Putnam R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6, 65–78. <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>
- Putnam, R. D. (1993). The prosperous community: Social capital and public life. *American Prospect*, 4(13), 35-42. <https://staskulesh.com/wp-content/uploads/2012/11/prosperouscommunity.pdf>
- Salamon, L. M. i Anheier, H. K. (1998). Social origins of civil society: Explaining the nonprofit sector cross-nationally. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 9(3), 213–248. <https://www.jstor.org/stable/27927612>
- Schneider, A. (2009). Organizational Social Capital and Nonprofits. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 38(4), 176-212. <https://doi.org/10.1177/089976400933395>
- Skočić Mihić, S., Lončarić, D. i Rudelić, A. (2011). Volontiranje studenata s djecom i mladima s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(3), 579–600. <https://hrcak.srce.hr/75437>
- Stukas, A., Daly, M. i Cowling, M. J. (2005). Volunteerism and social capital: A functional approach. *Australian Journal on Volunteering*, 10(2), 35–44. https://www.academia.edu/877037/Volunteerism_and_social_capital_A_functional_approach
- Štulhofer, A. (2005). Civilno je društvo ključna poluga razvoja društvenog kapitala, *Civilno društvo*, br. 5.
- Štulhofer, A. (2003). Društveni kapital i njegova važnost. U D. Ajduković (ur.) *Socijalna rekonstrukcija zajednice* (str. 79–98). Društvo za psihološku pomoć.

- Šuljug-Vučica Z. (2009). Obrazovne i inovacijske dimenzije ispitanih građana Hrvatske. U A. Leburic, V. Afrić i Z. Šuljug-Vučica, *Ljudski kapital kao razvojni faktor: rezultati sociološkog istraživanja u Hrvatskoj* (str. 55-70). Redak.
- Tomić-Koludrović, I. (2007). Društveni angažman hrvatskih građana i građanki kao indikator društvenog kapitala. *Acta Iadertina*, 4(1), 51–78. <https://hrcak.srce.hr/190051>
- Tonković, Ž., Marčelić, S. i Krolo, K. (2023). Tko su mladi volonteri? Uloga vrijednosti i političke participacije u objašnjenju volonterske motivacije. *Sociologija i prostor*, 61(2/227), 375–396. <https://doi.org/10.5673/sip.61.2.6>
- Trenz, H. J. (2011). Social Theory and European Integration. U A. Favell. i V. Guiraudon (ur.), *Sociology of the European Union* (str. 193–213). Palgrave Macmillan.
- Vuković, K., Kedmenec, I., Postolov, K., Jovanovski, K. i Korent, D. (2017). The Role of Bonding and Bridging Cognitive Social Capital in Shaping Entrepreneurial Intention in Transition Economies. *Management: Journal of Contemporary Management Issues*, 22(1), 1–33. <https://doi.org/10.30924/mjcmi/2017.22.1.1>
- Wang, L. i Graddy, E. (2008). Social Capital, Volunteering, and Charitable Giving. *Voluntas, International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 19(1), 23–42. <https://doi.org/10.1007/s11266-008-9055-y>
- Williams, C. C. (2002). Harnessing Voluntary Work: A Fourth Sector Approach. *Policy Studies*, 3(3–4), 247-260. <https://doi.org/10.1080/0144287022000046019>
- Wilson, J. (2012). Volunteerism Research: A Review Essay, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 41(2), 176-212. <https://doi.org/10.1177/0899764011434558>
- Wilson, J. i Musick, M. (1997). Who cares? Toward an integrated theory of volunteer work. *American Sociological Review*, 62(5), 694-713. <https://doi.org/10.2307/2657355>
- Wu, Z., Zhao, R., Zhang, X. i Liu, F. (2018). The Impact of Social Capital on Volunteering and Giving: Evidence from Urban China. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 4(76), 121–122. <https://doi.org/10.1177/089976401878476>

Službeni dokumenti:

- Annan, K. (2005). *Volunteerism can boost efforts to achieve global development Targets* Annan, Izvješće Glavnoj skupštini Ujedinjenih naroda. <https://news.un.org/en/story/2005/08/149952>
- Annan, K. (2001). *International Year of Volunteerism*, 54th Annual Conference of the Department for Public Information and Non-Governmental Organizations. https://library.olympics.com/Default/doc/SYRACUSE/177326/international-year-of-volunteers-2001-by-kofi-annan?_lg=en-GB
- Council Recommendation, on Key Kompetemces for Lifelong Learning, 2018, European Union, *Official Journal of the European Union*, C 189/1 [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&rid=7](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&rid=7) European Semester Country Report Croatia 2020

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european_semester_country-report-croatia_en.pdf

Europski portal za mlade, *Dokumentirajte svoje volontersko iskustvo kako biste imali bolje mogućnosti zapošljavanja* (2021) https://youth.europa.eu/go-abroad/volunteering/record-your-volunteering-experience-better-job-prospects_hr

Strateški okvir promocije cjeloživotnog učenja u Republici Hrvatskoj za razdoblje 2017. – 2022. (2017). https://epale.ec.europa.eu/sites/default/files/strateski_okvir_hr_priprema_za_tisak.pdf

Volunteering Charter, *European Charter on the Rights and Responsibilities of Volunteers*, 2012. https://ec.europa.eu/citizenship/pdf/volunteering_charter_en.pdf